

І.Ф. Хараберюш

кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

УДК 343.2.01: 351.74

СПЕЦИФІКА ТА НЕОБХІДНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ЩОДО ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ

Висвітлено підстави, які визначили необхідність використання науково-технічних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів. Визначено роль і місце спеціальної техніки в діяльності органів внутрішніх справ та окремі проблеми, пов'язані з її використанням.

Ключові слова: науково-технічні засоби, кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, спеціальна техніка.

Освещаются основания, определяющие необходимость использования научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений. Определяются роль и место специальной техники в деятельности органов внутренних дел, а также отдельные проблемы, связанные с ее применением.

Ключевые слова: научно-технические средства, уголовный процесс, оперативно-розыскная деятельность, специальная техника.

The bases which have defined need of the use the research facilities in opening and investigation of the crimes are illuminated hear. The role and place of the special technology in activity organ internal deals and some problems connected with her using are defined.

Keywords: research facilities, criminal process, operational-search activity, special technology.

Постановка проблеми. Процес розкриття і розслідування злочинів базується на вивченні подій, фактів і явищ об'єктивної реальності і на завершальному етапі повинен приводити до встановлення істини у вигляді доказів. Це положення та окремі положення КПК України [1, ст. 2, 3, 22] вимагають від учасників провадження у кримінальних справах вживати усіх передбачених законом заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи і встановлення істини.

Проблема досягнення об'єктивної істини у ході провадження у кримінальних справах і взаємозв'язку її з процесуальною формою, на нашу думку, залишається і досі відкритою. Це актуалізує питання про те, чи сприяє досягненню істини у кримінальній справі застосування в ході розкриття та розслідування злочинів спеціальної техніки і наукових досягнень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У різні часи дослідженнями використання науково-технічних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів займалися П.П. Артеменко, Ю.М. Батурін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, А.І. Вінберг, В.В. Вехов, М.С. Вертузаєв, О.Г. Волеводз, В.И. Гончаренко, Г. Гросс, Л.І. Громовенко, В.І. Декшне, О.Ф. Долженков, П.А. Єрмаков, І.П. Козаченко, Г.І. Лебедев, І.М. Лузгін, С.П. Митричев, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, М.В. Салтевський, М.С. Строгович, Е.Ф., Толмачов, І.Р. Шинкаренко, П.С. Семеновський,

І.М. Якімов, І.Я. Фойницький, Г.С. Фельдштейн та багато інших учених. Проте питання про роль і місце спеціальної техніки в діяльності органів внутрішніх справ досі залишається дискусійним.

Метою статті є спроба розібратись у цьому питанні і довести необхідність дослідження щодо використання спеціальної техніки для протидії злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дійсно, питання про досягнення істини безпосередньо стосується правил оцінки доказів, отриманих, у тому числі, за допомогою спеціальної техніки. Зрозуміти і визначити реальне місце її ми зможемо, розглянувши процес встановлення істини у кримінальному судочинстві і оперативно-розшуковій діяльності в історичному аспекті.

Так, Статут кримінального судочинства 1864 р. визначав не істину в широкому її розумінні, а «матеріальну істину», що, на думку окремих дослідників [2, с. 207; 3, с. 60; 4, с. 345], істотно обмежена процесуальними рамками.

Таким чином, є суттєве протиріччя між істиною як об'єктивним відображенням реальності і тією, яка досягається при провадженні у кримінальних справах, оскільки остання завжди є формальною, змушеною ґрунтуватися не на усіх фактах, що мали місце в дійсності, а лише на тих, що були задокументовані відповідно до кримінально-процесуального закону.

Ми вважаємо, що до основних перешкод встановлення такої «істини» у кримінальному судочинстві належать ст.ст. 2, 28, 29, 30, 31, 32, ч. 2 ст. 62 Конституції України, що обмежують вторгнення держави в особисте і сімейне життя громадян і збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, а також забороняють використання при здійсненні правосуддя доказів, отриманих з порушенням кримінально-процесуального закону (ст.ст. 5, 14, 14-1, 15, 16, 65 і ряд інших положень КПК України). Ці положення суттєво обмежують органи досудового слідства у способах і формах збирання доказів, проведенні і документуванні процесуальних дій.

Таким чином, виникає нерозв'язне протиріччя між завданням встановлення істини у кримінальному процесі і способами її досягнення – протиріччя між метою і засобами. Очевидно, вирішити таке протиріччя неможливо, але можна спробувати згладити його. У цьому разі важливу роль може відіграти спеціальна техніка, яка використовується при провадженні у кримінальних справах у рамках, встановлених кримінально-процесуальним законом.

Зародження та впровадження у практику протидії злочинності технічних засобів для розкриття та розслідування злочинів пов'язано із структурно-функціональною перебудовою правоохоронної системи Росії, яка відбулась у 1860 році. Основним завданням модернізації існуючої системи поліцейських та судових органів було розмежування слідства та дізнання. Вирішення цього завдання здійснювалось паралельно за

двома напрямками: по-перше, це структурна перебудова правоохоронної системи; по-друге – впровадження в практику розкриття та розслідування злочинів спеціально розроблених сучасних науково обґрунтованих технічних засобів та методів (антропометрія, дактилоскопія, фотографія), які мали узагальнююче визначення – практична криміналістика [5, с. 16-21].

В Україні криміналістична техніка почала формуватися вже в перші роки ХХ ст., коли були створені перші у світі багатопрофільні судово-експертні установи у містах Києві та Одесі, які спочатку називалися Кабінети науково-судової експертизи (КНСЕ). В цих судово-експертних установах працювали досвідчені фахівці-юристи і вчені-природники, які почали впроваджувати в практику боротьби зі злочинністю переважно методи і засоби криміналістичної техніки того часу. Основним завданням зазначених Кабінетів було проведення досліджень з кримінальних та цивільних справ за допомогою переважно методів криміналістичної техніки – фотографії, дактилоскопії, балістики, мікроскопічного аналізу. До завдань КНСЕ було віднесено також надання, в особливо важливих випадках, допомоги спеціаліста слідчим при проведенні огляду місця події [6, с. 40].

Слід зазначити, що саме криміналістикою розроблена теорія фіксації інформації. Видатні науковці-криміналісти (Г. Гросс, Г.І. Лебедев, П.С. Семеновський, І.М. Якімов) на рубежі ХІХ та ХХ століть розробляли теоретичні основи використання спеціальної техніки в діяльності правоохоронних органів, які знайшли своє практичне застосування і в розшуковій роботі. У ті роки Г.І. Лебедев писав, що успішну боротьбу із сучасними злочинцями може вести тільки та поліція, яка має новішу техніку, прикладні знання та вміло ними володіє [7, с. 103]. Саме здобутки та досягнення криміналістичної науки того періоду стали теоретичною основою ОРД [8, с. 71-72; 9, с. 7].

Історичний досвід міліції та інших підрозділів органів внутрішніх справ свідчить, що застосування в їхній діяльності науково-технічних засобів поступово набувало великого практичного значення [10, с. 11]. Сьогодні засоби спеціальної техніки застосовуються на всіх етапах розкриття та розслідування злочинів, починаючи зі збору інформації про подію, пошуку матеріальних слідів і їхніх відображень, а саме у вигляді образів, відтворених різними технічними засобами фіксації інформації. Одержання процесуально значимої інформації здійснюється на етапі досудового слідства, ґрунтуючись на дослідженні подій, фактів, предметів і образів, доступних для сприйняття людиною. Однак органи сприйняття, можливості обробки одержуваної інформації, здатність до її упорядкованого запам'ятовування і наступного відтворення через фізіологічні особливості людського організму істотно обмежують діапазон і обсяг інформації про об'єкти, що можуть бути сприйняті, зафіксовані і згодом оброблені за допомогою ресурсів людського мозку. Коли ж можливості людського сприйняття будуть вичерпані, їхня роль переходить до техні-

чних засобів (приладів) як особливих матеріальних засобів, інструментів дослідження, що виступають продовженням органів сприйняття судового експерта, фахівця, слідчого, оперативного працівника [7, с. 11].

М.А. Селіванов, обґрунтовуючи теоретичні засади використання криміналістичної техніки, пише: "...цей розділ науки визначається як науково напрацьована система технічних засобів та методів, створених на підставі відповідних теоретичних положень, узагальненні слідчої, експертної та судової практики, а також активного використання досягнень природничих наук при здійсненні заходів захисту від злочину, проведенні слідчих, оперативних і судових дій (зокрема, при збиранні речових доказів, їх слідчому огляді та попередньому дослідженні, а також у процесі криміналістичної експертизи) з метою запобігання злочинам, їх досудового розслідування та правильного вирішення кримінальних справ у суді" [11].

В.Ю. Шепітько визначає криміналістичну техніку як розділ криміналістики, що є системою наукових положень і розроблених на їх основі технічних засобів, прийомів і методів, призначених для збирання, дослідження та використання доказів. Система криміналістичної техніки охоплює, за його твердженням, такі основні галузі: судову фотографію; судовий кіно- і відеозапис; трасологію; судову балістику; криміналістичне дослідження письма; техніко-криміналістичне дослідження документів; криміналістичне ототожнення особи за ознаками зовнішності; кримінальну реєстрацію. Під науково-технічними засобами криміналістики він розуміє прилади, пристосування та матеріали, які використовуються для збирання і дослідження доказів або створення умов, що ускладнює вчинення злочинів. Розглядаючи напрями розвитку криміналістичної техніки, він виділяє три: оперативно-слідча, науково-дослідна, профілактична [12, с. 7, 32-33].

В.І. Галаган, досліджуючи використання слідчим інформації при провадженні досудового слідства, торкається питань його техніко-криміналістичного забезпечення. Він, зокрема, зупиняється на новітніх досягненнях науки, які з успіхом можуть використовуватись слідчим у своїй діяльності (АІПС, ЕОМ для провадження окремих експертиз, генна дактилоскопія, засоби відео- та звукозапису тощо) [13, с. 19-23].

У цьому контексті зміст дефініції "техніко-криміналістичне забезпечення" можна визначити як діяльність суб'єктів кримінального процесу щодо використання науково-технічних засобів, методів та методик для виявлення, фіксації речових доказів з метою всебічного, повного та об'єктивного дослідження криміналістичної інформації як на досудовому слідстві, так і в суді [14]. Тим самим підкреслюється важлива роль спеціальної техніки [15, с. 10] у процесуальній діяльності органів внутрішніх справ.

Як свідчить слідча практика, близько 80 % речових доказів вилучається у ході огляду місця події, але лише близько 20 % з них попередньо досліджується. Причина у відсутності сучасних науково-технічних засобів та відповідних методик їх використання [16, с. 182]. Тому ми вважаємо,

що необхідні наукові розробки, які б виключили цей недолік та підвищили оснащеність слідчих щодо вирішення завдань кримінального судочинства.

Аналіз досліджень В.М. Реваки [17, с. 9], В.С. Бондаря [18, с. 1, 7-8], Д.Б. Сергєєвої [19, с. 13], М.Ф. Сокирана [20, с. 7, 16] дозволяють зробити такі висновки: існує необхідність дослідження форм використання технічних засобів; одним із напрямів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів при розслідуванні злочинів є оптимізація техніко-криміналістичного забезпечення, яка повинна досягатися завдяки інтеграції усіх видів спеціальних криміналістичних знань; матеріали технічної фіксації інформації при знятті її з каналів зв'язку (як слідчої дії) є самостійним джерелом доказів і тим самим визначається процесуальний статус інформації, яка отримана засобами спеціальної техніки; цифровий запис сигналів звуку та зображення є найбільш перспективним, тому що дозволяє виключити значні втрати якості зображення і звуку при записі й відтворенні та відрізняється простотою в налаштуванні і обслуговуванні апаратури.

З іншого боку, проблема методів дослідження (тобто теорії проведення експертиз матеріалів цифрового відеозвукозапису) успішно вирішується в нашій країні. Сьогодні вже розроблено основи теорії виявлення слідів цифрової обробки сигналів, досліджено нові теоретичні підходи до виявлення, наприклад, вставки інформації в цифровий потік, що, у свою чергу, дозволить створити методики й засоби швидкої експертної перевірки цифрових фонограм і зображень [21, с. 19].

Ми, безумовно, погоджуємося і з думкою, що підвищення ефективності засобів спеціальної техніки (техніко-криміналістичне забезпечення) при провадженні слідчих дій можливе за умови широкого використання сучасної криміналістичної техніки, зокрема, таких інтелектуальних науково-технічних засобів, як спеціалізовані експертні інформаційні системи. Сьогодні можна визначити два напрями використання інтелектуальних інформаційних технологій для техніко-криміналістичного забезпечення досудового слідства:

– автоматизація криміналістичних обліків з використанням автоматизованих інформаційно-пошукових систем (АПС) та автоматизованих ідентифікаційних систем на базі програмно-технічних комплексів;

– автоматизація проведення експертиз та досліджень шляхом використання автоматизованих банків даних (АБД), АПС, АРМ експерта, експертних систем [22, с. 442-448].

Іншою перешкодою щодо впровадження нових технічних досягнень у кримінальний процес окремі науковці називають «пануючу в теорії доказів» позицію, відповідно до якої під законністю науково-технічних засобів, застосовуваних безпосередньо в кримінальному судочинстві, слід головним чином розуміти їхнє пряме закріплення чинним кримінально-процесуальним законодавством. Очевидно, що дана позиція має місце й сьогодні, а рівень технічного забезпечення кримінального судочинства, і особливо оперативних підрозділів органів внутрішніх справ,

продовжує залишатися недостатнім, на відміну від кримінального середовища й організованих злочинних угруповань, які використовують останні науково-технічні досягнення й не знають проблем ні з фінансуванням, ні з технічним оснащенням [23]. Тому ми погоджуємося з пропозицією окремих науковців щодо відмови від опису конкретних технічних засобів у статтях КПК. Бо вичерпний перелік джерел доказів перешкоджає оперативному використанню у кримінальному судочинстві новітніх досягнень науки й техніки, і більш доцільно було б встановити в законі приблизний перелік джерел доказів поряд з детальною регламентацією тих вимог, яким вони повинні задовольняти [24, с. 187].

Але такий підхід, у свою чергу, вимагає чіткого структурування як понятійного апарату, так і самих науково-технічних засобів, розробки та впровадження тактико-технічних та нормативно-правових основ їхнього застосування в діяльності ОВС. Тому саме стандартизація термінології та класифікація засобів, які визначатимуть джерела доказів, на нашу думку, дозволить підвищити ефективність та оптимізувати використання спеціальної техніки, дасть можливість нормативно регламентувати її застосування у процесуальній, оперативній, адміністративно-управлінській діяльності органів внутрішніх справ [15, с. 8-14].

Розгляд наукових робіт та нормативно-правових актів показав, що серед термінологічних словосполучень, у яких використовуються зазначені лексичні одиниці стосовно сфери кримінального судочинства і діяльності правоохоронних органів, найбільшого поширення одержали: «спецтехніка», «спеціальна техніка», «спеціальні технічні засоби» і «технічні засоби», «науково-технічні засоби» і похідні від них.

У деяких роботах та документах, що стосуються діяльності ОВС, використовуються також поняття «спеціальна техніка для відеодокументування», «спеціальна техніка для розмноження оперативної інформації», «спеціальна техніка фіксації і передачі інформації», «спеціальна криміналістична техніка», «спецобладнання», «спеціальне обладнання», «засоби спецтехніки по боротьбі зі злочинністю» і багато ін.

Ретельний аналіз названих матеріалів демонструє, що поняття технічних засобів, використовуваних у кримінальному судочинстві, з погляду нормативних актів, що регламентують діяльність ОВС, є невизначеним. Так, в одних дослідженнях та документах криміналістична або оперативна техніка включена до складу спеціальної, в інших – це окрема група технічних засобів. У деяких дослідженнях зі спеціальної техніки виділяють оперативну, криміналістичну й іншу техніку (при одночасному перерахуванні їх через кому), що є, на наш погляд, термінологічно невірним, тому що «спеціальна техніка» поняття більш широке, ніж «оперативна техніка» або «криміналістична техніка», причому останні її види вже за визначенням належать до «спеціальної техніки» (у широкому розумінні), а частина й ціле не можуть бути рівнозначними [25, с. 52-68]. При всій розмаїтості понять, що визначають технічні засоби, які використовуються правоохоронними органами щодо протидії злочинності, стосовно сфери криміналь-

ного судочинства найбільше поширення одержав термін «спеціальна техніка» і похідні від нього (наприклад, «спеціальні технічні засоби»).

Відсутність єдиного розуміння сутності технічних засобів, застосовуваних у сфері кримінального судочинства, невизначеність їхнього правового статусу й порядку використання у кримінально-процесуальній діяльності спричиняє не тільки нечіткість нормативно-правових формулювань, але й негативно позначається на якості дізнання, досудового слідства, оперативно-розшукової діяльності й судового розгляду кримінальних справ.

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві треба ввести загальну норму, яка б на основі термінологічної однаковості регламентувала загальні правила (принципи) застосування спеціальної техніки у правоохоронній діяльності і давала її поняття.

Вивчення практики використання науково-технічних засобів та наукового обґрунтування необхідності та ефективності їх застосування в діяльності правоохоронних органів дозволяє зробити висновок, що сьогодні відсутні загальнотеоретичні, організаційно-тактичні та нормативно-правові основи щодо уніфікації особливостей використання спеціальної техніки у протидії різним видам злочинів в Україні, удосконалення інформаційного, тактичного, технічного та кадрового забезпечення застосування спеціальної техніки, які потребують фундаментального наукового дослідження.

Бібліографічні посилання

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Офіц. вид. – К., 2006.
2. Фойницький И.Я. Курс уголовного права. Часть особенная: Ποсягательства личные и имущественные / Под ред., с предисл. А.А. Жижиленко. – 7-е изд., доп. и пересмотр. – Петроград, 1916.
3. Фельдштейн Г.С. Лекции по уголовному судопроизводству. – М., 1915.
4. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство: Пособие к лекциям. – 3-е изд., пересмотр. – Петроград, 1916.
5. Колдаев В.М. Из истории практической криминалистики в России: Применение научных методов работы в розыске и расследовании преступлений: Факты, документы, комментарии. – М., 2005.
6. Комаха В.О. До питання про початок формування криміналістичної техніки в Україні // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2009. – С. 40-42.
7. Волынский В.А. Криминалистическая техника: Наука – техника – общество – человек. – М., 2000.
8. Сидоренко Н.И. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел: Учебная дисциплина, самостоятельная юридическая наука. – К., 1984.
9. Лысов Н.Н. Фиксация доказательной информации при раскрытии преступлений. – М., 1996.
10. Специальная техника и ее применение: Учеб. пособие / П.П. Артеменко, Б.П. Воронин, Г.М. Воскресенский и др. – М., 1982.
11. Селиванов Н.А. Научно-технические средства расследования преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – М., 1965.
12. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін. Криміналістика: Підруч. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х., 2008.

13. Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 1992.
14. Чучукало О. Поняття техніко-криміналістичного забезпечення судового слідства // Право України. – 2003. – № 1. – С. 67-70.
15. Хараберюш І.Ф. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ: Загальна частина: Навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп. – Донецьк, 2009.
16. Мазниченко Ю.О. Використання інтелектуальних інформаційних технологій у техніко-криміналістичному забезпеченні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2009. – С. 182-183.
17. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 2006.
18. Бондар В.С. Проблеми теорії і практики використання спеціальних криміналістичних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням у житло: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2008.
19. Сергєєва Д.Б. Зняття інформації з каналів зв'язку: кримінально-процесуальні і криміналістичні засади: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2008.
20. Сокиран М.Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2008.
21. Рыбальский О.В. Некоторые проблемы современной фоноскопической экспертизы // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2009. – С. 18-20.
22. Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2003.
23. Ландау И.Л. Проблемы технические и процессуальные использования видеозаписи на предварительном следствии // Актуальные вопросы уголовного права и процесса. – Калининград, 1987. – С. 130-138.
24. Белкин А.Р. Теория доказывания: Науч.-метод. пособие. – М., 1999.
25. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій: Монографія. – К., 2007.

Надійшла до редакції 31.08.2012

Ю.А. Чаплинська

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Висвітлено актуальні проблеми організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчого експерименту. Проаналізовано наявні у юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновано організаційні заходи і тактичні прийоми проведення слідчої дії.

Ключові слова: *слідчий експеримент, організація, тактика, організаційне забезпечення, тактичні прийоми, відтворення.*

Рассмотрены актуальные проблемы проведения следственного экспе-